

LÂLE ALEGORİSİ ÜZERİNDEN DOSTLUK VE BİRLİKTE YAŞAMA AHLAKI

Muhammet Caner ILGAROĞLU¹

ÖZET

Çiçekler her daim güzeldir ve güzelliği sembolize ederler. Dünyayı bir bahçe olarak tasavvur edersek bu bahçenin en kıymetli çiçeği nasıl ki insan olmaksızın öyle de çiçeklerin en kıymetlisi lâledir. Çünkü lâlenin de tıpkı insaninkine benzer bir hikâyesi vardır. İnsan nasıl varlıklar arasında biricik ise lâle de çiçekler arasında biriciktir. İnsan nasıl türlü türlü, çeşit çeşit, renk renk, başka başka ise lâle de gerek biçimiyle gerek renkleriyle ve gerekse cins ve türleriyle çeşit çeşittir. Evren nasıl ki adeta insan için var olmuşsa ve nasıl ki insan evrene özellikle gönderilmiş bir varlıkla lâle de güzelliğiyle, rengârenk oluşuyla adeta yeryüzüne özellikle gönderilmiş bir çiçektir.

Lâle, kendisinden en yüksek sanatkarların ilham aldığı bir sanat çiçeğidir. Büyüleyici güzelliği beyitleri, mısraları süslemiş; nakkaşlar, ebruzenler, hakkaklar, oymacılar, mermerbürler, çiniciler ve daha nice sanatkarlar kâğıtları, suları, metalleri, ahşapları, taşları, çinileri ve çamurları desen desen lâle motifleriyle bezemişler. Lâle, Türk sanatının vaz geçilmez bir sembolü olmuş, mezar taşları bile lâle motifleriyle süslenmiştir.

Bu makalenin amacı, çokkültürlülüğün hâkim olduğu çağımızda lâle sembolü üzerinden dostluğun değerini ve birlikte yaşama ahlakını felsefi olarak değerlendirmek ve alegorik bir yaklaşımla değerlerin insan hayatı için önemini vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâkî Değer, Lâle, Dostluk, Çokkültürlülük.

FRIENDSHIP AND ETHICS OF LIVING TOGETHER THROUGH THE ALLEGORY OF THE TULIP

ABSTRACT

Flowers are always beautiful and they symbolize beauty. If we imagine the world as a garden, the most precious flower of this garden is the tulip, just as human beings are. Because the tulip has a story similar to that of the human. Just as man is unique among beings, tulips are unique among flowers. Just as human beings are of all kinds, varieties, colors and colors, tulips are also diverse in form, color, and species and species. Just as the universe has existed for human beings, and just as humans are sent to the universe in particular, the tulip is a flower specially sent to the earth with its beauty and colorfulness.

Tulip is an art flower inspired by the highest artists. Its enchanting beauty adorned the couplets and verses; muralists, marbling artists, engravers, carvers, marble makers, tile makers and many other craftsmen decorated paper, water, metals, woods, stones, tiles and mud with tulip motifs. The tulip has become an indispensable symbol of Turkish art, and even the tombstones are decorated with tulip motifs.

The aim of this article is to philosophically evaluate the value of friendship and the morality of living together through the symbol of tulip in our multicultural era and to emphasize the importance of values for human life with an allegorical approach.

Keywords: Moral Value, Tulip, Friendship, Multiculturalism.

1. GİRİŞ: LÂLENİN DOSTLUĞU

Farsça bir kelime olan Lâle (Lat. Tulipa), tek bir sap üzerinde bir tane çiçek açan, asıl rengi kırmızı olan, anavatanının Orta Asya olduğu bilinen yabancı bir bitkidir. Çok çiçekli olanları da dâhil olmak üzere yaklaşık 5000 çeşidinin olduğu tahmin edilmektedir (Baytop ve Kurnaz, 2003: 79). Lâle isminin Farsçada kırmızı anlamına gelen “la'l” kelimesiyle ilişkili olduğu söylenmektedir (Satoğlu, 1986: 52-54). Batı dillerinde lâle için kullanılan “tulip” veya “tulipe” kelimesinin ise

¹ Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, milgaroglu@gmail.com ORCID: 0000-0001-5712-9401

Türklerin başlarına sardıkları “*tülbent*” ile ilişkili olduğu ve “*sarık biçimindeki çiçek*” anlamına geldiği ifade edilmektedir (Baytop, 1992: 2).

Lâle; bahçeleri, parkları, çinileri, şiirleri, kağıtları, ahşapları, minyatürleri, ebruları, romanları, resimleri, kilimleri, kitapları kısacası hayatımızı süslemeden önce yabancı bir kır çiçeğiydi. Yapılan araştırmalar, önceleri Orta Asya'nın dağlarında ve yalçın kayalıklarının arasında yetişen lâlenin, Göç yollarına düşen Türklere yoldaş olduğunu, baharda kar sularının serinliğinde açan güzelliğini ilk kez Türklere gösterdiğini belirtmektedir. Zorlu bir coğrafyadan yeni bir başlangıç yapmak üzere göç yoluna çıkan mazlum Türk halkına umut veren güzelliğiyle yârenlik eden lâle, konuşulan dilin coğrafi yayılışına benzer bir şekilde Türklere birlikte önce Anadolu'ya ardından Avrupa'ya ve nihayet tüm dünyaya ulaşmıştır (Yaqoob, 2021: 298). Böylece dostluğun çiçeği olduğunu gösteren lâle, Türklerin kendisine vefakâr tavrıyla yalnız ve yabancı bir çiçek olarak kalmamış ve zamanla tüm dünya halklarına dostluğunu eşsiz güzelliğiyle göstermiştir.

Türkler, güneğe giden geçitleri geçtiklerinde çok daha yüksek rakımlarda büyüyen lâle kolonileri bulmuşlar ve lâlenin güzelliğine, özgür duruşuna, dondurucu Orta Asya kışından kendileri gibi sağ salim çıkan gücüne hayran kalmışlardır. Lâle, Türklerin göç yolunda onlar için baharı müjdeleyen, haydi yola çıkalım diyen, yaşamı ve bereketi temsil eden bir yol arkadaşı, bir yârendir (Dash, 2001: 11). Lâlenin gösterdiği bu yârenlik, onu Türkler için vazgeçilmez bir sembol haline getirdi. Uçsuz bucaksız stepler boyunca batıya doğru hareket eden göçebe Türkler, Hazar Denizi'ne kadar tüm Orta Asya platosunda ve daha sonra Karadeniz kıyılarının daha uzak kesimlerinde ve Kafkaslar arasında yabancı olarak büyüyen lâleyi bir yol arkadaşı, bir dost, bir yâren, bir yoldaş olarak sahiplenip yanlarında gittikleri yere götürmüşlerdir.

Dolayısıyla Lâle, coğrafi konum itibarıyla Doğu'nun çiçeği, kültürel açıdan da Türk çiçeği olarak bilinir (Aktepe, 1953: 85). Orta Asya'nın uçsuz bucaksız enginliğinin eşsiz bir parçası olan lâle, Orta Asya'nın sert kışlarına ve kurak yazlarına dayanabilen ve dolayısıyla dünyanın çeşitli iklimlerine uyma konusunda güçlü bir adaptasyona sahip bir çiçektir. Dağlardaki lâlelerin ağırlıklı olarak kan kırmızısı renge sahip olması, bu bölgede yaşayan savaşçı kabilelerin lâleye saygı duymasına sebep olmuştur. Bu sarp tepelerin çorak toprağına tutunan dağınık kırmızı lâle kolonileri, adeta özgürlüğü temsil etmektedir. Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz gibi tek tip olmayıp gerek renk bakımından ve gerekse çiçek ve yaprak yapısı bakımından sonsuz çeşitlilikte olan lâleler, yeryüzüne dağılmış çeşitli insan ırklarını temsil etmektedir. Lâle, Himalayaların kuzeyinde uzanan sıradağlardaki orijinal anavatanından yüzlerce yıl seyahat ederek tüm dünyaya yayılmıştır (Dash, 2001: 11).

2. KÜLTÜREL BİR DEĞER OLARAK LÂLE

Anadolu'da 12. yüzyıldan itibaren çeşitli sanatlarda süsleme motifi olarak kullanılmaya başlayan lâleyi, şiirlerine konu edinen ilk şair Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî olmuştur. Mevlânâ'nın *Divân* ve rubailerinde lâle ile ilgili pek çok mısra bulunmaktadır (Ünver, 1971: 265).

Canım şu bahçede, baharda [ne] hoş olurdu; şu ovanın, şu gaybî lâle bahçesinin sarhoşu olurdu (Mevlânâ, 2015: 107).

Ondan sonra ettiklerin meyve verir. Bahçende lâleler, nesrinler, marsımlar açar (Mevlânâ, 2015: 220).

Lâlenin yüzü nasıl kızarır kan gibi? Gül, nasıl çıkarır kesesinden altını? (Mevlânâ, 2015: 233).

Gönlümüzde lâlelik ve güllük var, yol yok yaşlılığa ve solgunluğa (Mevlânâ, 2015: 408).
Bu sözleri söylüyor, söylerken de yüzü nergis, gül ve lâle gibi açılyordu (Mevlânâ, 2015: 428).

Seni uzaktan gören, sahrada taze lâle gibi açılmış, der (Mevlânâ, 2015: 429).
Coşkuyla öyküler anlatıyorum Sebe'den. Lâle bahçesine meltem esti de ondan (Mevlânâ, 2015: 506).

Bülbül de değilsin ki âşık gibi, bir güzel çimenlikte veya lâlelikte zarı zarı şakiyasın (Mevlânâ, 2015: 820).

En eskisi 1698 ve sonuncusu 1875 tarihli Osmanlı mecmuaları ile çeşitli kaynaklardan derlenen lâle kültürü üzerine yazılmış bazı risaleler şunlardır:

Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul
Ferâhengiz
Ferahnâme, Hekim Mehmet Aşkî
Karanfil Risâlesi, Uşşakî Efendi
Lâlezâr-ı Bağ-ı kadim (Lâle Risâlesi), Mehmed Remzi Efendi
Lâlezâr-ı İbrahim, Reisülküttab Üçanbarlı Mehmed Efendi
Mizânü'l-Ezhâr, Şeyh Mehmed Lâlezârî
Netâyicü'l-Ezhâr, Mehmed bin Ahmedü'l-Ubeydî
Risâle-i Esâmi-i Lâle, Ahmed Kâmil Efendi
Şükûfe-nâme, Abdullah bin Mehmed Efendi
Takvîm-i Ezhâr, Tabib Mehmed Aşkî Efendi
Takvîmü'l-kibâr ve Miyârü'l-Ezhâr (Risâle-i Müfredât-ı Miyârü'lezhâr), Tabib Mehmed Aşkî Efendi
Tezkîre-i Şükûfeciyân, Ubeydullah Efendi
Tuhfetü'l-Ahbâb, Fennî Mehmed Efendi
Tuhfetü'l-İhvân, Fennî Mehmed Çelebi
Şükûfe-nâme, Urfalı Ademî Efendi
Şükûfe-nâme, Abdullah Galatalı (Önal, 2009: 914).

Yine Lâle, Ömer Hayyam'ın en iyi bilinen beyitlerinden birinde mükemmel kadın güzelliğinin bir metaforu olarak kullanılmıştır. Daha sonraki şairler çiçeği genellikle bir mükemmellik sembolü olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Bunlardan biri olan Şirazlı Sâdî, 1250'de ideal cennet bahçesini tasvir ederken lâlenin güzelliğinden yola çıkmıştır: “*serin bir derenin mırıltısı, kuş ötüşü, bol bol olgun meyve, parlak renkli lâleler ve güzel kokulu güller*”in bir araya gelip oluşturduğu bir yer (Sadi, 2007: 19).

Zamanla yeni türleri yetiştirilerek iyice yaygınlaşıp sevilen lâle, klasik Türk edebiyatı açısından çiçek meclisinin başlıca ögesi haline gelmiştir. 16. yüzyıla kadar, gül ile rekabet edememiş gibi görünse de, Baki'nin lâle redifli gazelinden anlaşılacağı üzere güllü geride bırakmıştır.

Jâlelerden takımur tâcına gevher lâle
Şâh olupdur çemen iklimine benzer lâle (Önal, 2009: 917).

Lâle Devri'nde ise artık herkes için istisnasız tek çiçektir. Devrin şairi Nedim'in pek çok şiirinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan lâle, şairin III. Ahmed için yazdığı bahariyede;

Müdüâm ey lâle-i hâtır-güşâ dür olma gülşenden

Seninle neş'e tahsîl eylerim câm-ı şarâbımsın mısralarıyla bahçelerin başlıca konuğu olarak tanımlar (Önal, 2009: 918).

Gerçekten de, lâlenin inceliği ve tipik olarak kan kırmızı rengi, onu Türkler için bir estetik sembol haline getirmiş görünmektedir. Mükemmellik ve sonsuzluk ile eş anlamlı hale gelen lâle sembolünün olağanüstü güzelliğinin efsanelere bile yansıdığını görmekteyiz. Bir efsaneye göre Ferhat, bir gün sevgilisi Şirin'in öldürüldüğü haberini alır ve dayanılmaz bir kedere kapılarak kendi vücudunu baltayla parçalar. Derin yaralarından damlayan kan, çorak toprağa düşer ve her damladan mükemmel aşkının sembolü olan kırmızı bir lâle çıkar. Benzer efsaneler ters biçimli lâle için de söylenmiştir: Hristiyan rivayetlerine göre Hz. İsa'nın çarmıha gerilişi ile bağdaştırılan ters lâle efsanesinde Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğini gören Hz. Meryem gözyaşları dökmeye başlar. Hz. Meryem'in gözyaşının düştüğü yerde ters lâlenin yetişmeye başladığı görülür. Ters lâle aynı zamanda Hz. Hasan ve Hüseyin'in Kербela'da şehit edilişleriyle de bağdaştırılmıştır.

Benzer bir anlatı ise lâlenin mimaride süsleme unsuru olarak kullanılmasıyla alakalıdır. Efsaneye göre II. Selim'in Edirne'de yaptırdığı Selimiye Camii'nin müezzin mahfilindeki ters lâlenin şöyle bir hikâyesi vardır: Sultan'ın, Mimar Sinan'a caminin yapımını emrettiği yerde yaşlı bir kadının lâle bahçesi vardır. Mimar Sinan ne kadar konuştuysa da yaşlı kadın lâle bahçesini vermeye razı olmaz. Çünkü o lâleler yadigârdır ona. Fakat nihayetinde camide kendinden bir iz olması şartıyla yaşlı kadın bu teklifi kabul eder. İşte söz konusu bu iz, cami içindeki ters olarak resmedilmiş ve yaşlı kadının gönülsüzce verdiği lâle bahçesinin simgesi olan ters lâledir. Bu hususta söylenmiş başka bir rivayet ise Selimiye Camii'nin çok kusursuz bir şekilde inşa edildiği için "göz değmesin, kusuru var" desinler diye ters bir lâle işlendiğidir (Kartal, 1998: 10).

Selçuklu ve Osmanlı kültüründe halılara, kilimlere, kumaşlara, çinilere, seramiklere, ahşaplara işlenen lâleyi şâirlerimiz de şiirlerinde adeta nakış gibi işlemişlerdir. 16. yüzyıl İstanbul'unun ortamı lâle için bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu yüzyıl, sanatın her dalında heyecan veren gelişmelerin yaşandığı yüzyıldır.

Lâle en parlak dönemini 16-18. yüzyıllar arasında Osmanlı'da yaşamıştır. Süs bitkisi ve süsleme motifi olarak kullanımı III. Ahmed döneminde doruk noktasına çıkmış ve 1718-1730 yılları arasındaki dış politikadaki barışın etkisiyle oluşan III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa yönetiminde geçen kültür ağırlıklı döneme tarihçiler "Lâle Devri" adını vermiştir. Nitekim Osmanlı büyük bir imparatorluk haline geldiği zaman, lâle artık bir yabancı çiçek olmaktan çıkarak bir bahçe çiçeği olmuştur. Bu devirde lâlenin cinsleri, türleri seçilmiş ve ehlileştirilmiştir. Öyle ki Kanuni döneminde lâle sevgisi giderek çoğalmış ve herkes, benim de güzel lâlelerim olsun diye uğraşan birer bahçıvan gibi davranmıştır. Halk, yazın sıcağında gölge veren batık bahçeler, asmalarla dolu teraslı bahçeler, halka açık yerlerde zevk bahçeleri ve kendi evlerinin duvarları içinde çiçeklerle dolu özel "cennet bahçeleri" inşa etmişlerdir. Bu bahçeler, bakan gözleri geometrik biçimle etkilemek için değil, bereket ve bolluk için dikilmiştir. Denebilir ki bir Osmanlı bahçesi, sahibinin, dertlerinden sığınabileceği bir yer olarak tasarlanmıştır. Adeta yeryüzünde küçük bir cennet parçası olarak tasarlanmış oldukları bahçelerde Osmanlılar, günün sıcağından kaçıp surların içinde yumuşak meyveler yetiştirmiş, çeşmeler ve melodik akarsular oluşturmuşlardır (Dash, 2001: 18).

Öyle ki Fatih Sultan Mehmed ve haleflerinin inşa ettikleri Osmanlı Devleti'nin ihtişamlı zamanlarında İstanbul'a seyahat eden Avrupalılar, genellikle şehrin sadece büyüklüğü ve zenginliği ile değil, efendilerinin görgü ve zevkiyle de şaşırıp kalmaktaydılar. Devrin İstanbul'u, sakinlerinin

dini çeşitliliğine Avrupa’da akıl almaz bir şekilde hoşgörü gösteren bir kültür ve kahvehaneler şehriydi. Halk, çiçeklere neredeyse kutsal emanetler gibi davranmış ve genellikle sarıklarına lâle takmışlardır. Müslüman Türk halkı, bahçelerin kendileri için neden bu kadar önemli olduğunu açıklamak için şöyle bir hikâyeye anlatırlar; ünlü bir derviş olan Hasan Efendi bir gün vaaz verirken, konuşmasını dinlemeye gelenlerden biri ona bir not verir. Notta bir Müslümanın öldüğünde cennete gidip gidemeyeceğinden emin olunabilir mi? diye yazmaktadır. Hasan Efendi, vaazını bitirdikten sonra aramızda bahçıvan var mı? diye sorar. Cemaatten bir kişi ayağa kalkınca, Hasan Efendi onu göstererek, “bu adam cennete gidecek” der. Meraklı bakışları gidermek için Derviş Hasan Efendi, insanların dünyada yapmaktan en çok zevk aldıkları şeyi ahirette de yapacaklarını belirten hadislerden alıntı yaparak şöyle der “bütün çiçekler cennete ait olduğundan, bahçıvanlar işlerini sürdürmek için mutlaka cennete gideceklerdir” (Dash, 2001: 18).

O zaman İstanbul Lâlesi denilen ince, uzun, uçları giderek bir tığ gibi incelen lâleler yetiştirilmiş ve gül, nergis, karanfil ve sümbül dışında diğer tüm çiçekler, ne kadar nadir, ne kadar güzel olursa olsun bu lâlenin yanında hepsi “kır çiçekleri” olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlılar lâleyi daha önce hiç sahip olmadığı bir saygınlık konumuna yükseltmişlerdir (Dash, 2001: 16-17).

Lâlenin sembolik dinî ve manevî anlamları da vardır. Lâlenin yazılışındaki harfler ile “Allah” sözcüğünün yazılışındaki harflerin aynı olması muhakkak ki lâleye verilen önemde büyük bir rol oynamıştır. Bu nedenle Osmanlı bahçelerindeki tüm çiçekler arasında lâle en kutsal çiçek olarak kabul edilmiş ve Türklerin bu çiçeğe olan tutkusu, sadece güzelliğinin takdir edilmesinin çok ötesine geçmiştir. Bu bakımdan Osmanlılar için muazzam dini bir sembolik öneme sahip olan lâle, kelimenin tam anlamıyla Tanrı’nın çiçeği olarak kabul edilmiştir. Lâle ayrıca açarken başını eğdiği için Tanrı’nın karşısında alçakgönüllü olmayı da temsil etmektedir. Başka anlamlar da yükleniyor lâleye. Lâlenin esası kırmızıdır ve içinde bir karalık vardır. Bu, tasavvufta “bağrı yanık lâle” olarak değerlendiriliyor. Tek bir sap üzerinde tek bir çiçek olarak açıyor. Bu da Allah’ın birliği ile özdeşleştiriliyor. Ancak yalnızca bunlardan ibaret değildir lâle. Lâlenin pek çok sanat yapıtında kullanılması aynı zamanda onun zarafetinden ve tasarıma uygun biçiminden kaynaklanmaktadır. Nitekim lâle, her tür malzeme üzerinde çok güzel kullanılabilmektedir.

Gül İrepoğlu lâlenin kültür ve sanat değerini şöyle anlatmaktadır:

“Lâle demek aşk demektir. Lâlenin orijinal rengi kırmızıdır. Aşkın yakıcılığındadır... Beyaz lâle saflık ve masumiyet, mor lâle soyluluk ve romantizm, sarı lâle hem neşe hem de umutsuz aşk, siyah lâle ulaşılmazlık ve ender bulunurluk, çizgili lâle “güzel gözlerin var” anlamında kullanılıyor... Minyatürlerde lâleli bezemeleri bol bol görebilmekteyiz. Bazı sahnelerde lâle bahçesi görünüyor. Bir de iç sahne görünüyor. Orada vazo içinde lâleler var. Yani lâlenin bahçede oluşu yetmiyor. Muhakkak iç mekânda da isteniyor lâle ve çiçek. Çiniler zaten bir çiçek bahçesi. Selçuklular’dan, Anadolu Selçukluları’ndan o muhteşem çinilere, İznik Çinileri’nin hiç solmayan lâlelerine bol bol değinmeliyiz. Rüstem Paşa Camii’ne gidin derim veya Sultanahmet Camii’ndeki çinilere bakın. Topkapı Sarayı Haremi’nde de bol bol büyük bir neşeye ve zevkle kullanılmış. Yalnız çiniler değil. Kumaşlara, padişah kaftanlarına bakın. Oradaki o güzelim lâlelere bakın. Maden üzerine de işlenmiştir lâle. Alemlerde lâle vardır. Taş işçiliğinde bol bol görürüz lâleyi. O çeşmelerin yüzeylerinde vardır lâleler. Sultan III. Ahmet’in Çeşmesi bence Lâle Devri denen dönemi en güzel özetleyen sanat yapıtıdır. Onun üzerinde taşa lâleler görürüz. Yalnız bu değil, mezar taşlarına bakın. Mezar taşlarında harikulade lâleler vardır. Ahşap işçiliğinde de bol bol lâle

kullanılmıştır. Aklınıza gelen her türlü sanat eserinde, sanat dalında kullanılmış bir motiftir lâle. Edebiyatta da çok kullanılmıştır. Fuzuli'nin, Baki'nin şiirlerini okuyun. Ben bu araştırmaları yaparken Divan Şiiri'ni bir kere daha sevdim. Ama yalnız Divan Şiiri'nde olduğunu zannetmeyin. Günümüzün şiirlerine kadar uzanan çağdaş şiirde de lâle bir metafor olarak çok sevilerek kullanılmış” (İrepoğlu, <http://www.istanbul.gov.tr/lale>: 10.05.2021).

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 16. yüzyılın ilk yarısında lâle, kendini Türk çiçeğinin en özlü örneği olarak kabul ettirmiştir. Avrupa'da hala bilinmiyordu, ancak padişah ve hizmetkarları arasındaki popüleritesi o kadar fazlaydı ki Osmanlı sanatçı ve zanaatkarlarının en sevilen motiflerinden biri haline gelmişti. Sultanın cübbesini süsleyen lâleler, hala hayatta olan, yüzlerce çiçekle işlenmiştir. Macaristan ve İran seferlerinde giyilen kraliyet zırhı, dokuz inç uzunluğunda tek bir görkemli lâle ile süslenmiş ve zırh ustalığının şaheseri olan padişahın miğferi, altın şeklinde lâlelerle ve değerli taşlarla süslenmiştir. Kendilerini tamamen lâlelere adayan ilk bahçıvanlar, Kanuni zamanında bilinen en eski lâlelerden bazı cinsleri yetiştirmişlerdir. Şeyhülislam Ebu'Suud Efendi'nin, Nur-i Adin, yani “Cennet nuru” olarak bilinen çok güzel eski cins bir lâleye sahip olduğu bilinmektedir. Lâlenin bazı özel cinslerine değerlerini ve güzelliklerini yansıtan isimler verilmiştir: Dur-i-Yekta, “Eşsiz İnci”; Halet-efza, “Zevk Arttıran”; “Elmas'ın Kıskançlığı;” “Şafağın Güllü” (Dash, 2001: 19).

16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde lâleler çok daha yaygın hale gelmiş ve padişahın yanı sıra halk da çiçeğin imajını bolca kullanmıştır. Lâle, gelinlerin çeyizleri için diktikleri seccadelere işlenmiş, su şişelerine boyanmış ya da özel eğerleri süsleyen kadife örtülere dokunmuştur. Osmanlı bahçıvanlarının, ruhlarının cennete yükselmesine yardımcı olmak için lâle soğanları diktiği gibi, Osmanlı kadınları da dinî simgeler olarak çiçeğin binlerce görüntüsünü kumaşlara işleyerek kocalarının savaştan sağ salim dönüşü için onlarla dua etmişlerdir (Dash, 2001: 24).

17. yüzyıl sonlarından itibaren lâleye karşı olan ilginin olağanüstü artışı, ünlü soğanları elde etme isteği, bazı nadir lâle soğanlarının fiyatlarının olağanüstü artmasına sebep olmuştur. Bunu engellemek amacıyla 1725 yılında fiyatları saptayan bir listenin oluşturulması, bu müthiş tutkunun en önemli kanıtlarından biridir.

3. ÇOK KÜLTÜRLÜLÜĞÜN VE BİRLİKTE YAŞAMA AHLAKININ SEMBOLÜ OLARAK LÂLE

Çağımızın belki de en önemli özelliği çok kültürlülüktür. Bu nedenle bu çağın en önemli ahlaki değerleri, evrensel olan ve birlikte yaşama ahlakını mümkün kılan değerlerdir. Genel geçer ahlâkî değerler evrensel olmasına rağmen, her yüzyılda farklı kültür ve medeniyet çevresinde farklı yorum ve uygulamalarla belirginlik kazanan değerler vardır. Bu açıdan her ahlâk anlayışının kaçınılmaz olarak bir insan tasavvuru bulunmaktadır (Durak, 2010: 107).

Küreselleşen dünya kültürel, etnik, ulusal ve dini grupları fiziksel olarak birbirine yakınlaştırmaktadır. Küreselleşmenin en belirgin sonuçlarından biri olan çok kültürlülük, ülkeler ve dolayısıyla milletler arasındaki sınırları bulanıklaştırmış ve onları daha az belirgin hale getirmiştir. Bu olgu sayesinde dünyanın her yerinden insanlar arasındaki etkileşim, iletişim ve kültürel benzeşme artmıştır. Çok kültürlülük genel olarak “etnik, dini veya kültürel grupların tek bir toplumda bir arada yaşama durumu” olarak tanımlanmaktadır (Wieviorka, 1998: 882). Çok kültürlülük olgusu, bu çoklu grupların bir arada var olmalarıyla değil, bir yandan uyumlu bir şekilde bir arada var olma ve diğer yandan eşit haklara sahip olma talepleriyle ilgili bir olgudur. Çok

kültürlü bir toplum için en önemli engel, yalnızca çok kültürlülüğü neyin oluşturduğunu tanımlamada değil, aynı zamanda “dünya kültürlerinde ortak mirası neyin oluşturduğunu tanımlamada ve aynı zamanda kültürlerin çeşitliliğini teşvik etmededir.

Dünya genelinde toplumsal/kültürel farklılıkları, uyumlu ve istikrarlı birlik zemininde sağlama çabalarının ulaştığı sosyo-politik olgu çok kültürlülüktür. Bu bağlamda çok kültürlülük, bir takım özel aidiyetlerin varlığını ve değerini kabul etmekle kalmayan ayrıca bunları siyasi normlara ve kurumlara kaydetmeyi de öneren belirli bir siyasi programı ifade eder. Böylelikle ideolojik veya toplumsal bir çoğulculuktan normatif ve yapısal bir çoğulculuğa dönüşür (Milena, 2013: 15). Dolayısıyla çok kültürlülük, kültürel çoğulculuk ilkesi ile beraber işleyen ve kültürel karşılaşma, etkileşme ve alışverişte duygudaşlık, özgürlük, hoşgörü, bireysel farklılıklara saygı ilkeleri üzerinde yükselen bir ahlaki yaklaşım olarak anlam kazanmaktadır. Çünkü çok kültürlülük, sadece siyasi ya da hukuki bir ilişki değil, Kenan Gürsoy’un deyimiyle bu, benin, seni gerektirdiği ve yekdiğeriyle aynı varoluşta birleşmesini ifade eden bir varoluş hadisesidir (Gürsoy, 2015: 44-47). İnsan, çok kültürlülük zemininde açık yüreklilikle ve açık fikirli oluşuyla diğer insanlarla bir araya gelir ve bu birliği adalet, sevgi, saygı, hoşgörü gibi değerlerle desteklerse gerçekten de “Sünnetullah”a uygun bir eylemde bulunmuş olur. Gürbüz Deniz’in tesbitiyle söyleyecek olursak “farklılıklarla birlikte yaşamak Sünnetullah”tır. “Allah dileseydi sizi tek bir millet yapardı” (Maide 5/48) mealindeki ayet, insanların birlikte yaşamalarının İslam’a göre mümkün ve tabii bir durum olduğunu göstermektedir (Deniz, 2015: 58-59). Yine Celal Türer’in deyimiyle bir insanın ya da bir toplumun diğerleriyle iyiye dönük ortak bir yaşamda buluşması ortak ölçütleri bünyesinde barındıran bir değerler alanında mümkündür (Türer, 2015: 371).

Önceleri bir kır çiçeği olan lâlenin, Türklerle karşılaşp yetiştiği ilk yabancı kültürel ortamından ayrılması ve medeni/şehirli bir kültür çiçeği haline gelmesi, insan ve çiçek arasındaki ilk kültürel etkileşimin örneğini oluşturmaktadır. Ardından lâlenin ehlileştirilip çok çeşitli renklerde, kokularda, biçimlerde ve coğrafyalarda yaşam serüvenine devam etmesi onu çok kültürlülüğün sembolü haline getirmiştir. Türk kültürünün vazgeçilmez unsuru olan lâle, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa, Amerika ve diğer kıta ülkelerinin bahçelerinde adeta bir kültür elçisi gibi dolaşıma girmiş ve neredeyse tüm sanat dallarının başat figürü haline gelerek çok kültürlülüğün çiçeği olmuştur.

Fransız hekim P. Belon’un hatıratından öğrendiğimiz kadarıyla lâle, Avrupalılarca ilk önce zambakgillerden bir çiçek olarak düşünülmüş ve Liliium (Lils Rouges/Kırmızı Zambak) diye adlandırılmıştır. Belon, 1546 tarihindeki araştırma gezisindeki izlenimlerinde birçok yabancının lâle soğanları için gemilerle İstanbul’a geldiklerini kaydetmiştir.

Batılılar lâleyle Osmanlı coğrafyasında tanıştıkları zaman üzerinde yorum yapacak çok şey bulmuşlardır. Öyle ki Batılılar, çarşının gürültülü canlılığından İstanbul camilerinin duygusal zarafetine kadar Osmanlı Devleti’ne dair her şeyi egzotik buluyorlardı. Türklerin çiçeğe olan tutkusu ve onları yetiştirmedeki dikkat çekici mahareti yorum alan yenilikler arasındaydı; bitkilerin sırf güzellikleri için yetiştirilmesi bile, onları yenilecek veya ilkel bitkisel ilaçlara dönüştürülecek şeyler olarak düşünmeye alışmış ziyaretçilere tuhaf geliyordu. Her şık bahçede sergilenen narin ve karşı konulamaz lâleler dikkatleri üzerine çekmeyi başarıyordu. Kendilerini görkemli Osmanlı bahçelerini seyrederken bulan seyyahlar, elçiler, subaylar çiçeklere kayıtsız kalamıyorlardı (Dash, 2001: 30-31).

Lâlenin kesin olarak hangi tarihlerde Avrupa’ya götürüldüğü bilinmemekle birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Büyükelçisi Ogier Ghislain de Busbecq’in ülkesine götürdüğü

bitkiler arasında lâle soğanlarının da olduğu sanılmaktadır. Busbecq, 1554 tarihli hatıratında lâleyi ilk gördüğü yerin Edirne-İstanbul yolu kenarındaki tarlalar olduğunu belirtmiştir. Avrupa dillerinde lâlenin karşılığı olarak kullanılan Tulip veya Tulipe (Latince; Tulipa) kelimesi de, Busbecq'in hatıratında geçen, Türklerin bu bitkiye "Tulipan" adını verdikleri bilgisinden kaynaklanıyor. Bu bilginin de, Busbecq'in tercümanı ile arasında geçen bir yanlış anlama sonucu, Anadolu kadınının başörtüsü olarak kullandığı tülbent kelimesinden geldiği kaydedilmektedir.

Dolayısıyla lâlenin güzelliğini takdir eden ilk Avrupalı, Avusturya sarayında yıllarca en etkili Hollandalı olan bir Flaman lordunun oğlu Busbecq olmuştur. Kasım 1554'te Busbecq, Kutsal Roma İmparatorunun elçisi olarak İstanbul'a gelip yaklaşık sekiz yıl burada kalmıştır. Ülkesine geri döndüğünde, 1581'de, Türkler arasındaki deneyimlerini anlatan mektup şeklinde yazılmış bir hatıra kitabı yayınlamıştır. Bu hatıratında lâle ile ilk nasıl karşılaştığına dair kendi hikâyesini de anlatmıştır (Dash, 2001: 33).

Busbecq Kanuni ile görüşmeye gelirken yolu üzerinde gördüklerini not etmiştir. İmparatorluk sınırlarına girmesinden başlayarak gördüğü çiçek sevgisine şaşırılmış ve "Türkler aslında hiçbir şeye para harcamazlar, çok mütevazı yaşarlar ama iş çiçeğe gelince buna para verirler. Yalnız bahçede değil, kesme çiçeği de çok severler hatta bunu alıp başlarına takarlar" demiştir (Dash, 2001: 36).

Dolayısıyla on altıncı yüzyılın ortalarında, lâle nihayet Avrupa'nın dikkatini tam anlamıyla çekmeyi başarmış ve lâle artık Batı yolculuğuna çıkmaya hazır duruma gelmiştir. Elçi dönerken birkaç tane lâle soğanını da başka birçok şeyle beraber Avrupa'ya götürmüştür. İlk önce Viyana'ya götürüyor ve orada botanikçi bir arkadaşına hediye ediyor. O zaman, Avrupa'da çiçek açtığı kesin olarak bilinen ilk lâle 1559 yılında ortaya çıkmıştır. 1572'de Viyana'da lâleler vardı. 1593'te Frankfurt'taydılar ve 1598'de Fransa'nın güneyine ulaştılar. Soğanlar, 1582 gibi erken bir tarihte İngiltere'ye gönderildi ve kısa süre sonra büyük miktarlarda yetiştirildi. On altıncı yüzyılın bitiminden önce, her biri bir öncekinden daha renkli olan sonsuz sayıda yeni melezler ortaya çıkmaya başlamıştı: İngiltere'nin en tanınmış botanikçilerinden biri olan James Garret, yeni çeşitler üretmek için yirmi yıl harcamıştır (Dash, 2001: 36). Sonra o botanikçi arkadaşı, Hollanda'ya Leiden'de bir saraya çalışmak üzere çağrılmış ve böylelikle lâle, Hollanda'ya ulaşmıştır. Lâle, Hollanda'da çok sevilmiş ve baş tacı edilmiştir. Hatta 17. Yüzyılda Hollanda'da "Tulipomania" denilen bir lâle çılgınlığı yaşanmıştır. Öyle ki; büyük bir çeyiz sadece değerli bir lâle soğanından oluşabilmekteymiş. Ya da birkaç lâle soğanı karşılığında evler el değiştiriyormuş. Çokça lâle bahçeleri yapılmış, çok değerli olduğu için çiçeklerin arasına aynalar yerleştirilerek çok görünmeleri sağlanmıştır. Birden bire lâle borsasında bir düşüş yaşandığında korkunç iflaslar yaşanmıştır. Lâle çılgınlığı bu iflaslar sonucunda bitmiş ama lâleye olan sevgi ve ilgi hep devam etmiştir. Bildiğimiz gibi Hollanda günümüzde en büyük lâle yetiştiricisi ve ihraç edici ülke konumundadır (Dash, 2001: 36).

SONUÇ

Sonuç olarak dostluğun ve çok kültürlülüğün sembolü olan lâlenin Türklerle birlikte anavatanından ayrılarak çıktığı kültür yolculuğu önce Anadolu'ya oradan da ilk yolculuğu Viyana'ya olmuştur. Viyana'dan Hollanda'ya ve ardından da Kanada'nın başkenti Ottawa'ya geçmesiyle lâle, tüm dünyada sevilmiş, insanların gönlüne girmiş, güzelliği, hoşgörüyü, dostluğu sembolize etmesiyle tanınır hale gelmiştir. Bu uzun yolculuğunun son durağı olan Ottawa, Hollanda ve Japonya, Anadolu'nun bu ünlü çiçeğinin adına festivaller düzenlemektedir. Türkiye'de de Konya'da lâle bahçelerinin eşsiz güzelliği gönüllere girmeye devam etmektedir. Bu çok farklı kültürlerin kaynaşmasına katkıda bulunan lâle, güzelliği ve zarafeti ile insanlar ve kültürler arasında

bir köprü vazifesi görmeye devam etmektedir. İrepoğlu, lâlenin bu köprü vazifesini şöyle izah etmektedir:

“Lâleye deĝen bakış o güzelliği yüreĝe taşır, yürekse onu bırakmayıp tutmayı arzular. Gökkubbeye uzanan biçimi, göz kamaştıran renkleri ve benzersiz endamiyla girer gönüllere lâle, yüzyıllardır. Hem rengi ve duruşuyla bir güzellik, hem de sert doĝa koşullarına dayanışıyla bir güç anıtı gibi bezer dağları, tepeleri, ovaları, kırları; türlü öyküye, söyleneceye kucak açar, çoĝalır böylece. Sanatçılarını esinlendirir. Anadolu Selçuklularının çinilerinden Osmanlı sanatının incelikli motiflerine uzanır lâle, ardından Avrupalı ressamların hayranlıkla hareketlenen fırçalarına” (İrepoğlu, <http://www.istanbul.gov.tr/lale>: 10.05.2021).

Lâle, insandır. Her insan, biricik özellikleriyle insanlık bahçesinde bir renk, bir koku, bir güzellik olarak varolmaktadır. Onun bu güzelliği, kalbindeki sevgi, saygı, hoşgörü, dostluk erdemi ve başkalarıyla birlikte etik ve estetik bir duruş sergilemesiyle ilgilidir. Yine lâlenin sahip olduğu güzelliğine, itibarına ve şerefine rağmen boynunu eğerek açan bir çiçek olması, insanın ancak tevazu erdemiyle diğer insanlarla birlikte mutlu bir yaşam süreceğini göstermektedir. Nitekim tevazu erdemi, insanın değerini, şerefini yüceltirken, aynı zamanda insanlar arasında kaynaşmayı, huzuru tesis ederek bir sevgi ortamı oluşumuna kaynaklık eder (Durak, 2015: 115).

KAYNAKÇA

- Aktepe, M. M. “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle”, İstanbul, 1953.
- Baytop, T. *İstanbul Lâlesi*, Ankara, 1992.
- Baytop, T., Kurnaz, C. “Lâle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/lale#1> (14.06.2021).
- Dash, M. *Tulipomania*, New York: Three Rivers Press, 2001.
- Deniz, G. “Birlikte Yaşamanın İmkânı”, *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, Ed. Celal Türer, Ankara: Türk Felsefe Derneđi, 2015.
- Durak, N. “İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak “İnsan-ı Kâmil” Anlayışı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 7, Sy. 2, 2010, ss. 105-124.
- Durak, N. “Kınalızâde’de Bir Erdem Olarak Tevâzu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 35, 2015/2, ss. 105-123.
- Gürsoy, K. “Birlikte Yaşama Kültürü ve Felsefesi”, *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, Ed. Celal Türer, Ankara: Türk Felsefe Derneđi, 2015.
- İrepoğlu, G. “Yalnızca Topraklarımızda değil, Kültürümüzde de Kök Salan Çiçek: Lâle”, <http://www.istanbul.gov.tr/lale> (10.05.2021).
- Kartal, A. *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Milena, D. *Çokkültürlülük*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Önal, S. “Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri”, *Turkish Studies*, C. 4/2, Kış 2009, ss. 914-930.
- Sadi, *Gülistan*, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, İstanbul: Lacivert Yayınları, 2007.
- Satoğlu, A. “Tarihimizde Lâle ve Lâle Devri”, *Milli Kültür Dergisi*, Mart 1986.
- Türer, C. “Ortak Yaşamlar Ortak Ölçütler”, *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, Ed. Celal Türer, Ankara: Türk Felsefe Derneđi, 2015.
- Ünver, A. S. “Türkiye’de Lâle Tarihi”, *Vakıflar Dergisi*, Sy. 7, 1971, ss. 265-276.
- Washington Library of Congress quoted in Michel Wieviorka, “Is Multiculturalism the Solution?” *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 21, No. 5, September 1998.
- Yağoob, L. H. “Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Vol. 51, 2021, ss. 296-310.